КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет туризму, бізнесу і психології

Кафедра психології і туризму

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з навчально-виховної роботи

_____ Мирослав СОЛОВЕЙ

«23» _____ 2023 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Етичний персоналізм
як вітчизняна традиція психологічного консультування

галузь знань	***05 Соціальні та поведінкові науки***
спеціальність	***053 Психологія***
освітній рівень	***другий (магістерський)***
освітня програма	***Психологічні дослідження і консультування***
статус дисципліни	***нормативна***

Форма здобуття освіти: *денна, заочна*
Навчальний рік: *2023/2024*
Семестр: *II*
Кількість кредитів ЄКТС: *5*
Мова навчання: *українська*
Форма підсумкового контролю: *іспит*

КИЇВ – 2023

,

Розробник(и): Олександр БОНДАРЕНКО,
дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології і туризму.

Схвалено на засіданні кафедри психології і туризму.
Протокол № 16 від «08» червня 2023 року.

Завідувач кафедри Олександр БОНДАРЕНКО

Схвалено на засіданні вченої ради факультету туризму, бізнесу і психології. Протокол № 9 від «23» червня 2023 року.

Голова вченої ради
факультету Ганна КУЧЕРЯВА

Мета вивчення дисципліни

Відтворення в професійній особистості психологів-практиків вітчизняних соціокультурних традицій, ціннісних смислів і норм, що базуються на етичних категоріях обов'язку, любові, споглядання та вільної дії. Це, в свою чергу, має сприяти переосмисленню ситуації психологічної допомоги на основі рідної ментальності, серцевиною якої виступає етичність, що і в роботі психолога найбільшою мірою відповідає етиці служіння.

1. **Загальний обсяг** (відповідно до робочого навчального плану) 5 кредитів ЄКТС 150 год., у тому числі:

	Денна форма навчання	Заочна форма навчання
лекції	28 год.	10 год.
семінарські заняття	22 год.	6 год.
самостійна робота	100 год.	134 год.

3. Передумови до вивчення або вибору навчальної дисципліни

Для вступників на основі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія, успішне засвоєння основних та вибіркових освітніх компонент за профілем підготовки, зокрема «Загальної психології», «Психологічного консультування», «Філософії»; для здобувачів, які вступають у перехресну магістратуру самостійне ознайомлення з предметною областю психології і складання фахового іспиту, дозволить успішно засвоїти основні теоретичні та практичні засади навчального курсу.

4. Анотація навчальної дисципліни:

Курс «Етичний персоналізм» є обов'язковим компонентом теоретичної та практичної підготовки майбутніх психологів, тому є нормативною дисципліною. Курс відображає одну із провідних тенденцій на мапі сучасної психологічної практики, а саме – тенденцію індигенізації. Включає в себе один організаційний і два змістовних модулі. У першому розглядаються головні гілки християнства та їх вплив на структурування психологічної допомоги; система права як чинник побудови сімейних та міжособистісних стосунків; етичні та правові відмінності основних гілок християнства. У другому, на основі сучасних досліджень, у тому числі авторських, визначається предмет психологічної практики, перш за все – робота з травматичними стосунками; розглядається роль соціокультурних детермінант у розбудові та переживанні міжособистісних стосунків; формуються практичні навички застосування Протоколу психологічного консультування в модальності Етичний персоналізм.

5. Завдання (навчальні цілі):

Основні завдання вивчення дисципліни «Етичний персоналізм як вітчизняна традиція психологічного консультування» пов'язані з формуванням у студентів **інтегральної компетентності** *як здатності розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у сфері консультативної психології, що передбачають застосування основних психологічних теорій та методів та характеризуються комплексністю і невизначеністю умов,* а також загальних та фахових компетенцій.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК2. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні.

ЗК3. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК4. Уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК5. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності.
ЗК6. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).
ЗК7. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.
ЗК9. Здатність мотивувати людей та рухатися до спільної мети.
ЗК10. Здатність спілкуватися іноземною мовою.

Спеціальні (фахові) компетентності (СК):

СК 1. Здатність здійснювати теоретичний, методологічний та емпіричний аналіз актуальних проблем психологічної науки та / або практики.
СК 2. Здатність самостійно планувати, організовувати та здійснювати психологічне обстеження й дослідження з елементами наукової новизни та / або практичної значущості.
СК 3. Здатність обирати і застосувати валідні та надійні методи діагностики та/або доказові методики і техніки практичної діяльності.
СК 4. Здатність здійснювати практичну діяльність (тренінгову, консультаційну, психодіагностичну та іншу залежно від спеціалізації) з використанням науково верифікованих методів та технік.
СК 5. Здатність організовувати та реалізовувати просвітницьку та освітню діяльність для різних категорій населення у сфері психології.
СК 6. Здатність ефективно взаємодіяти з колегами в моно- та мультидисциплінарних командах.
СК 7. Здатність приймати фахові рішення у складних і непередбачуваних умовах, адаптуватися до нових ситуацій професійної діяльності.
СК 8. Здатність оцінювати межі власної фахової компетентності та підвищувати професійну кваліфікацію.
СК 9. Здатність дотримуватися у фаховій діяльності норм професійної етики та керуватися загальнолюдськими цінностями.
СК 10. Здатність розробляти та впроваджувати інноваційні методи психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях.
СК 11. Впроваджувати результати наукового пошуку в практичну діяльність.
СК 12. Здатність до розуміння глибинних спонук, що зумовлюють консультативний запит.
СК 14. Здатність організовувати консультативний процес з особами, які перебувають у складних життєвих обставинах.
СК 15. Здатність організовути проведення психодіагностичного обстеження в клініці з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей розвитку клієнта
СК 16. Здатність забезпечувати консультативну допомогу клієнтам, враховуючи їх ментальні та крос-культурні особливості.

Відповідність компетентностей і програмних результатів навчання

ОК (за освітньою програмо)	**І**нтегральна **к**омпетентність	**ПРН** (нормативний зміст підготовки здобувачів вищої освіти, сформульований у термінах програмних результатів навчання)	**ЗК** (загальні компетентності)	**СК** (спеціальні (фахові компетентності (СК))
ОК1	**ІК**	ПРН 4	ЗК1; ЗК8; ЗК9	СК3; СК7; СК10; СК12; СК14; СК15; СК16
		ПРН 8	ЗК1; ЗК3; ЗК4; ЗК7	СК2; СК3; СК4; СК5; СК7; СК8; СК9; СК10; СК14; СК15; СК16
		ПРН 9	ЗК2; ЗК6; ЗК7	СК4; СК6; СК8; СК9; СК13; СК14; СК15; СК16
		ПРН 11	ЗК1; ЗК3; ЗК6; ЗК7	СК2; СК4; СК5; СК6; СК7; СК9
		ПРН 12	ЗК5; ЗК6; ЗК7	СК9; СК14; СК15; СК16
		ПРН 13	ЗК5; ЗК6; ЗК7	СК9; СК12; СК13; СК16
		ПРН 15	ЗК1; ЗК5; ЗК6; ЗК7; ЗК10	СК4; СК6; СК7; СК9; СК12; СК13; СК14; СК16

6. Очікувані результати навчання з дисципліни:

Результат навчання (1. знати; 2. уміти; 3. комунікація; 4. автономність і відповідальність)		**Форми (та / або методи і технології навчання)**	**Методи оцінювання та пороговий критерій оцінювання** *(за необхідністю)*
Код	**Результат навчання**		
1.	1.1.Знати філософські витоки та соціокультурну модель людини, що стоїть за головними підходами сучасної психологічної практики. 1.2 Знати систему основних ціннісних понять та засади етичної системи функціонування особистості й суспільства. 1.3 Знати понятєвий тезаурус східнослов'янської ментальності. 1.4 Знати орієнтувальну основу аналізу та психологічного впливу на особистість в конкретній ситуації психологічної допомоги.	Лекційні заняття. Метод тестів. Колоквіум. Індивідуальні завдання	Усне поточне опитування. Експрес-контроль. Комплексна контрольна робота. Модульна контрольна робота.
2.	2.1. Уміти орієнтуватися у	Семінарські заняття.	Усне поточне

	філософських витоках основних парадигм сучасної психологічної практики. 2.2. Уміти реконструювати етичну систему, що випливає з того чи іншого напрямку психологічної допомоги. 2.3. Уміти реконструювати етичну систему та основні ціннісно-смислові утворення особистості в ситуації психологічної допомоги. 2.4. Уміти актуалізувати належний рівень представленості “Я” в психологічному консультуванні. 2.5. Уміти складати програму психологічної допомоги за описом конкретних обставин та особистісної специфіки консультативної ситуації.	Дискусія. Рольова гра.	опитування. Експрес-контроль. Комплексна контрольна робота. Модульна контрольна робота.
3.	3.1 Організовувати та реалізовувати просвітницьку та освітню діяльність для різних категорій населення у сфері психології. 3.2 Налагоджувати та підтримувати контакти з фаховими спільнотами, ефективно взаємодіяти з колегами в моно- та мультидисциплінарних командах.	Індивідуальні практичні завдання.	Поточний контроль.
4.	4.1.Самостійно планувати, організовувати та здійснювати психологічне дослідження з елементами наукової новизни та / або практичної значущості. 4.2 Дотримуватися у фаховій діяльності норм професійної етики та керуватися загальнолюдськими цінностями.	Індивідуальна наукова робота.	Рубіжний контроль

7. Співвідношення очікуваних результатів навчання з дисципліни із програмними результатами навчання

Очікувані результати навчання з ОК (код) / Програмні результати навчання (ПРН)	1.1	1.2	1.3	1.4	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	3.1	3.2	4.1	4.2
ПРН 4. Робити психологічний прогноз щодо розвитку особистості, груп, організацій.	+	+	+	+								+	
ПРН 8. Оцінювати ступінь складності завдань діяльності та приймати рішення про звернення за допомогою або підвищення кваліфікації.	+	+		+				+			+		+
ПРН 9.Вирішувати етичні дилеми з опорою на норми закону, етичні принципи та загальнолюдські цінності.											+		+
ПРН 11. Здійснювати адаптацію та модифікацію існуючих наукових підходів і методів до конкретних ситуацій професійної діяльності.	+	+	+	+	+	+	+	+	+				
ПРН12. Розуміти та виявляти соціальні й біологічні чинники психічного здоров'я.	+	+	+	+	+	+	+						
ПРН 13. Розуміти специфіку дитячо-батьківських стосунків та їх вплив на психічний розвиток дитини, організовувати консультативну та корекційну роботу з дітьми і батьками.	+	+		+	+	+	+	+	+	+			+
ПРН 15. Реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням запиту клієнта, його індивідуальних особливостей, у тому числі культурно-релігійних, гендерно-вікових, дотримуючись етичних принципів у професійній діяльності.	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			+

8. Система оцінювання результатів навчання студентів

Денна форма здобуття освіти

Підсумкова форма контролю у II семестрі – **ІСПИТ в усній формі.**

Семестровий рейтинговий бал є сумою рейтингового бала за поточну (аудиторну та самостійну) роботу протягом семестру та рейтингового балу за МКР.

Поточне оцінювання аудиторної та самостійної роботи студентів здійснюється в національній 4-бальній шкалі («5», «4», «3», «2»). Невиконання завдань самостійної роботи, невідвідування семінарських занять позначаються «0».

Критерії оцінювання аудиторної роботи (робота під час семінарів та/або практичних занять)

«5»	*студент демонструє вільне володіння матеріалом теми семінару; ознайомлений з рекомендованою літературою, вміє самостійно знайти відповідь на проблемні запитання, спираючись на лекційний матеріал та першоджерела; вміє вводити та використовувати власні класифікації, аналізувати, робити власні висновки; здатен встановлювати міжтематичні та міжпредметні зв'язки*
«4»	*студент демонструє достатньо вільне володіння матеріалом теми семінару; ознайомлений з рекомендованою літературою та першоджерелами, відповідь на проблемні запитання знаходить за допомогою викладача, спираючись на лекційний матеріал та вивчення першоджерел; допускає неточності та несуттєві (які кардинально не міняють суть) помилки у визначені понять та категорій і т.і., але легко усуває їх завдяки додатковим питанням*
«3»	*студент частково володіє матеріалом теми семінару; репродуктивно відбиває зміст лекційного матеріалу та/або основного підручника; допускає помилки у визначені понять та категорій і т.і.; нездатний знайти відповідь на проблемні запитання, чи вирішити проблемні завдання*
«2»	*студент демонструє нездатність розкрити питання семінару; не опанував зміст теми, вкрай слабо знає рекомендовану літературу, не володіє науковими фактами та категоріями, не знає основних закономірностей психічних явищ; показує низький рівень загальногуманітарного та наукового мислення*

Критерії оцінювання позааудиторної самостійної роботи

«5»	*робота виконана правильно, повністю і самостійно, відбиває належний рівень знань, та сформованість практичних навичок; оформлена згідно вимог, які висуваються для даного типу завдань; вимоги академічної доброчесності строго дотримані*
«4»	*робота виконана самостійно, містить несуттєві помилки, відбиває належний рівень знань, сформованість практичних навичок; оформлена згідно вимог; вимоги академічної доброчесності дотримані*
«3»	*робота виконана, але містить помилки, відбиває недостатній рівень знань та недостатню сформованість практичних навичок; оформлення роботи не в повній мірі відповідає вимогам, що висуваються для даного типу завдань; вимоги академічної доброчесності дотримані частково*
«2»	*робота виконана на неприйнятно низькому рівні; оформлення не відповідає вимогам; вимоги академічної доброчесності не дотримані*
«0»	*робота не виконана*

Модульна контрольна робота (МКР) проводиться наприкінці семестру і охоплює весь зміст навчального модуля. МКР оцінюється за 4-бальніою шкалою («5», «4», «3», «2»). Трансформація оцінки у рейтинговий бал за МКР проводиться у такий спосіб:

форма підсумкового контролю – **ІСПИТ**
«5» – 20 балів «4» – 16 балів «3» – 12 балів «2» – 8 балів Неявка на МКР – 0 балів

Критерії оцінювання модульної контрольної роботи

«5»	*при виконанні завдання студент демонструє широку обізнаність у змісті теоретичного матеріалу з дисципліни, дає вірне та коректне визначення основним поняттям і психологічним термінам; вміння самостійно проводити аналіз психологічної ситуації або емпіричних даних та формулювати коректні і вірні коментарі та висновки*
«4»	*при виконанні завдання студент показав достатню обізнаність у змісті теоретичного матеріалу з дисципліни, розуміння принципів підходу до емпіричного вивчення психологічних феноменів, але виявляє при цьому недостатнє вміння самостійно проводити аналіз психологічної ситуації або емпіричних даних та формулювати коментарі і висновки*
«3»	*при виконанні завдання студент показав обмежену обізнаність у змісті теоретичного матеріалу з дисципліни, низьке розуміння принципів підходу до емпіричного вивчення психологічних феноменів, труднощі у проведенні аналізу психологічної ситуації або емпіричних даних та формулюванні коректних та вірних коментарів і висновків*
«2»	*при виконанні завдання студент показав обмежену обізнаність у змісті теоретичного матеріалу з дисципліни, нерозуміння принципів підходу до емпіричного вивчення психологічних феноменів, невміння проводити аналіз психологічної ситуації або емпіричних даних та формулювати коректні і вірні коментарі та висновки*
«0»	*робота не виконана*

Підсумкова форма контролю у II семестрі – **ІСПИТ в усній формі.** Здобувачі мають дати відповідь на питання екзаменаційного білету.

Для допуску здобувача вищої освіти до іспиту необхідним є виконання ним вимог навчального плану і графіка навчального процесу, а саме: усі пропущені аудиторні заняття мають бути відпрацьовані, усі види робіт, передбачені робочою програмою навчальної дисципліни, мають бути виконані.

Максимальний екзаменаційний бал становить **30.** Викладач оцінює відповідь здобувача на іспиті за 4-бальною шкалою. Отримана оцінка трансформується в **екзаменаційний рейтинговий бал** у такий спосіб:

«відмінно» – 30 балів
«добре» – 23 бали
«задовільно» – 18 балів
«незадовільно» – 0 балів

Критерії оцінювання усної відповіді здобувача на іспиті:

«відмінно»	*повна і правильна відповідь на всі питання екзаменаційного білета, здобувач демонструє знання фактологічного матеріалу, основних теоретичних питань курсу, вичерпно відповідає на додаткові запитання викладача, творчо застосовує теоретичний апарат дисципліни*
«добре»	*в цілому правильна відповідь на питання екзаменаційного білета, здобувач вміє робити аналіз і висновки, але на додаткові запитання викладача відповідає з деякими неточностями та недоліками*
«задовільно»	*поверхнева відповідь на питання екзаменаційного білета, здобувач припускається помилок при висвітленні фактологічного матеріалу, частково знає відповідь на запропоновані питання і демонструє наявність окремих елементів самостійного мислення*
«незадовільно»	*відсутність будь-якої відповіді на теоретичні запитання внаслідок незнан програмного матеріалу*

Якщо здобувач на іспиті з дисципліни, з якої він мав семестровий рейтинговий бал **менше 42 балів**, отримує **позитивну** екзаменаційну оцінку («відмінно», «добре», «задовільно»), то йому виставляється підсумкова оцінка з дисципліни за національною шкалою **лише «задовільно»**, за шкалою ЄКТС – **E**, а в екзаменаційній відомості в графі «Підсумковий рейтинговий бал» ставиться **60 балів**.

Підсумкова оцінка за дисципліну виставляється за наступною схемою**:**

підсумковий рейтинговий бал	оцінка за шкалою ЄКТС	підсумкова оцінка за дисципліну за національною шкалою
		форма підсумкового контролю – **іспит**
90 – 100	A	відмінно
82 – 89	B	добре
75 – 81	C	
66 – 74	D	задовільно
60 – 65	E	
0 – 59	FX	**незадовільно** з можливістю повторного складання

Заочна форма здобуття освіти

Здобувач вищої освіти вважається допущеним до семестрового контролю, якщо він виконав усі види робіт, що передбачені робочою програмою навчальної дисципліни.

На іспиті оцінювання рівня засвоєння здобувачем навчального матеріалу з дисципліни здійснюється таким чином. Викладач може оцінювати відповідь здобувача на кожне питання екзаменаційного білета окремо у 4-бальній шкалі (“відмінно” – “5”, “добре” – “4”, “задовільно” – “3”, “незадовільно” – “2”). Загальна оцінка за відповідь на іспиті виводиться як середнє арифметичне з оцінок за кожне питання білета з округленням до десятої частки. Ця оцінка помножується на коефіцієнт 20*.

Контрольна робота, що передбачена навчальним планом, є складником семестрового контролю і оцінюється як окреме питання іспиту.

Отримане значення становить підсумковий рейтинговий бал, якому відповідає підсумкова оцінка з дисципліни за національною шкалою (“відмінно”,“добре”, “задовільно”, “незадовільно”) і оцінка за шкалою ЄКТС за таблицею:

підсумковий рейтинговий бал	оцінка за шкалою ЄКТС	підсумкова оцінка за дисципліну за національною шкалою
		форма підсумкового контролю – **іспит**
90 – 100	A	відмінно
82 – 89	B	добре
75 – 81	C	
66 – 74	D	задовільно
60 – 65	E	
0 – 59	FX	**незадовільно** з можливістю повторного складання

В умовах **дистанційного навчання** здобувачі складають іспит в онлайн режимі на інформаційній платформі MS Teams в реальному часі відповідно до розкладу екзаменів, складеного деканатом факультету. Обов'язковою умовою складання іспиту є підключення з відеозв'язком (з персонального комп'ютера, телефону або іншого пристрою).

Здобувачі обирають екзаменаційний білет шляхом вибору його порядкового номеру. Питання екзаменаційного білету екзаменатор відправляє у чаті конференції. На підготовку для відповіді здобувачам дається до 10 хв. За бажанням здобувачі можуть починати відповідати раніше відведеного часу.

9. Програма навчальної дисципліни. Тематичний план занять

№ п/п	№ і назва теми (включно з темами, винесеними на самостійне опрацювання)	Кількість годин							
		денна форма				Заочна форма			
		Разом	у тому числі			Разом	у тому числі		
			лекції	Семінарські/практичні заняття	Самостійна робота		лекції	Семінарські/практичні заняття	Самостійна робота
Модуль 1									
Змістовий модуль 1. **Цивілізаційні витоки сучасних парадигм психологічної допомоги**									
1.	Соціокультурна детермінація головних парадигм у всесвітній практиці психологічної допомоги.	16	4	2	10	64	2	2	60
2.	Метатеоретичний аналіз сучасної практики психологічної допомоги.	16	4	2	10				
3.	Панпсихологізація та антипсихіатрія: що може протиставити їм наука ?	16	4	2	10				
4.	Соціокультурна природа глибинних етичних систем.	14	2	2	10				
	Разом за модулем 2	62	14	8	40	64	2	2	60

Змістовий модуль 2. **Реконструкція вітчизняної культурнодоцільної традиції психологічного консультування та психотехніка етичного персоналізму**									
1.	Етичний персоналізм: синтез кроскультурного та индигенного. Сучасні психологічні практики з позицій етичного персоналізму	16	4	2	10	34	2	2	30
2.	Поняттєвий тезаурус етичного персоналізму.	14	2	2	10		2		
3.	Психотерапевтичне висловлювання: зіставний аналіз у традиції ЕП та гуманістичному підході	14	2	2	10		2		
4.	Психотехнічний алгоритм консультування модальності «Етичний персоналізм»	28	4	4	20	52	2	2	44
5.	Етичність як спосіб представлення себе світові	14	2	2	10				
6.	МКР	2		2					
	Разом за модулем 2	88	14	14	60	86	8	4	74
	Усього годин	**150**	**28**	**22**	**100**	**150**	**10**	**6**	**134**

10. Рекомендовані джерела:

Основні (базові)**:**

1. Бондаренко О.Ф. Етичний персоналізм як вітчизняна традиція в психотерапії. Педагогічна і психологічна науки в Україні. *Збірник наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 томах.* / Том 3. Психологія, вікова фізіологія, дефектологія. К. : Педагогічна думка, 2007. С 136-146.
2. Бондаренко О.Ф. Суб'єктність як етичний вимір: у пошуках вітчизняної традиції у психотерапії. *Людина. Суб'єкт. Вчинок*. К.: Либідь, 2006. С.52-69.
3. Бондаренко О.Ф. Етичний персоналізм. Методичний посібник. (рос.мовою). К, 2014. 99 с.
4. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога: теорія і практика. Харків : Фоліо, 1996. 186 с.
5. Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості : монографія. 2-ге вид., перероб., доповн. Івано-Франківськ, 2018. 720 с.
6. Москалець В.П. Духовні горизонти особистості: потенціал вершинної аналітики. *Психологія і суспільство*. 2011. №1. С. 73-84
7. Стеценко В., Галуйко Р. Взаємозв'язок українського персоналізму та феноменологічної філософії релігії у концепції людини О. Кульчицького. *Філософія, соціологія, політологія релігії.* С.90-101.
8. Шикула Ю.М. Особистість в персоналістичній філософії. *Науковий вісник. Духовно-навчально-науковий комплекс: Ужгородська українська богословська академія імені святих Кирила і Мефодія – Карпатський університет імені Августина Волошина.* 2006. № 3. С. 169-181.
9. Bondarenko Aleksandr F. et al. "Theological Origins of the Kiev Psychological School". *EC Psychology and Psychiatry.* 2021. №10.3. P. 24-28.

Додаткові:

1. Бондаренко О.Ф. Мова. Культура. Психотерапія. К. : Кафедра, 2012, 404 с.
2. Бубер М. Я і Ти. К. : Дух і літера, 2012. 272 с.
3. Тимченко В.М. Можливості дару в суспільстві обміну. К. : Логос, 2018. 272 с.
4. Bondarenko Aleksandr F. “Science, Ideology and Practice in Post-Soviet Psychology: An Attempt of Introspection”. *EC Psychology and Psychiatry.* 2022. № 11.3. P. 75-81
5. Scruton R. The Soul of the World. London : Princeton University Press, 2014. 216 с.